

ԱՌ ՎՐԹԱՆԷՍ ԹՂԹԻՆ ՀԵՂԻՆԱԿԸ

ՄԱԿԱՐ ԱՌԱՋԻՆ Է՝ ՈՉ ԵՐԿՐՈՐԴԸ

Վրեննայի Հանդիսին մէջ՝ Հ. Ն. Վ. Ակինեանի մէկ ուսումնասիրութիւնը, — պատկառելի իւր ընդարձակութեամբ, հըմտութեամբ և արուեստով, — եկաւ հաստատելու անոր երբեմն պատահարաւ յայտնած տեսութիւնը՝ թէ Մակարայ անունը կրող և հայերէն միայն ծանօթ թուղթն առ Վրթանէս՝ Երուսաղեմի համանուն առաջին հայրապետին գործը չէ, ուղղուած՝ իբր 333ին՝ առ ս. Վրթանէս կաթողիկոս, ինչպէս ես փորձած էի ցուցնել¹, այլ Բ Մակարայ, զրուած Սիւնեաց Վրթանէս եպիսկոպոսին՝ 564 թուականին:

Առ այս՝ Պատ. Հայրը խղճամիտ հպատակութեամբ բանասիրական կանոնաց՝ կը ճշդէ նախ որակն ու թիւը բոլոր առնոց, նախնիք կամ արդիք, որ այդ թղթին մօտեցեր են, կամ բնաւ չեն մօտեցեր, — որովհետեւ չմօտենալն իսկ իւր արժանիքն ունի: — Արդիւնքէն կը տեսնուի՝ որ զայն զններ և ինձ պէս խորհեր են՝ Անանիա հաղբատացի, Ստ. Օրբելեան, Չամչեան, Հ. Իգ. Փափագեան, Անճարակեան, Մելիք Թանգեան, Տէր Մկրտչեան, Օրմանեան, աղոցմէ «աւելի լուրջը» Կոնիքիւր և դեռ ուրիշներ: «Չգոյժ մնացին սակայն, կ'ըսէ, թղթոյս հանդէպ՝ լուրջ բանասէրներ», ինչպէս Հ. Գաթրճեան, Գեղեք, Վերէր, Հ. Տաշեան, Տուռնրիզ, Հառնակ, Բարդեհեհեք և այլք, «որոնք երբ առիթ ունեցան զբաղելու Դ դարու Հայոց եկեղեցական պատմութեամբ, չուզեցին նկատի անգամ առնել զրուածքս» (512-18). գուցէ ոմանք անտեղեակ, և ոմանք՝ կամ թէ ամէնքը՝ կասկածանօք

նայելով անոր, և առանց մխրճելու անոր խորը, ուր պիտի կարենային իրենց կարծածէն տարբեր բաներ ալ գտնել: Եւ այս ձեռնպահութեան կամ խուսափման մէջ՝ բանասիրական լրջութեան ապացոյցը տեսաւ Հ. Ակինեան:

Հետեւաբար ես զայն «նկատի առնելու» համար կը հրաւիրուիմ՝ լռելեայն՝ ոչ միայն դուրս մնալ շարք բանասիրաց նախանձելի դասէն, ուր կ'անցնի նստիլ Պատ. Հայրը՝ զայն նոյնպէս «նկատի առնելուն» պատճառաւ, այլ և «զարմանք» ու զայթակողութիւն կու տամ իրեն՝ «եկեղեցական ծէսերու զարգացման մասին անհամեմատ հմտութեանս» նկատմամբ, որով «կարող էի անաշխատ շօշափել տեսնել այն զփուարութիւններն՝ որոնք կը յառնեն զրուածքիս շուրջը, եթէ ընդունինք զայն Դ դարու առաջին քառորդէն» (518):

Պատ. բանասէրն «աննպատակ համարելով մի առ մի հերքել» իմ կամ այլոց պատճառարանութիւնքն ի նպատակ Մ. Մակարայ, «բաւական կը նկատէ մատնանշել քանի մը կէտեր, ուր բարձրակարգ կառ ցցուած են զփուարութիւնները այսպիսի կարծիքի մը». և այսու խնդիրը լուծուած վերջացած կը համարի (518-519): Այսպէս շարք բանասիրութիւնը: Մակարայ ոչ շարք, որուն ես կը պատկանիմ, և որ աւելի — գուցէ ըսուի նաեւ չափազանց — խստապահանջ է՝ գէթ իմ մէջ, չի ներեր ոչ մի կռուան կամ բաց

1. 1930, էջ 510-56 հւն. — 2. Բագով. 1929, էջ 260-64.

դուռ թողուլ հակառակ տեսութեան մը, որ պիտի կարենայ պահել աղով իւր գոյութեան իրաւունքը միւսին ըով: Անոր համար ես չպիտի շատանամ իմ տեսակէտս պաշտպանելով միայն, այլ աղորհեալ պիտի փորձեմ հարթել՝ «անաշխատ» իւր մատնանշած բոլոր «բարձրակարգ ու զփուարութիւնները», և անոնց յատակին վրայ գետեղել իմ խոնարհ՝ բայց անվիանդ փաստերը, որոցմով կը յուսամ ամրացնել Ա. Մակարայ դիրքը, և բուժել տուած զայթակողութիւնս ծիսագիտութեանս մասին:

Ստոյգ է՝ թէ մակարեան թուղթը հեռացած է մասամբ հարազատութենէն, և իւր մէջ կ'երեւին համառօտութիւնք (փաստ՝ Հաղբատացւոյն հատուածը) ու թեթեւներ մուծութիւնք: Մակարայ պիտի ցուցնեմ առնոց ըով բազմաթիւ տարբեր եւս, որոնք լոկ Դ դարու կը պատկանին, և տարբեր՝ որ նոյն դարէն կամ աւելի կանուխ ալ կ'երեւին արդէն, մինչդեռ Հ. Ակինեան չի յաջողիր նշմարել զանոնք Զ դարէն յառաջ: Եւ այդ ամէնը կը պահանջեն՝ որ թղթին հեղինակ ընդունինք զՄակար Ա, և յետնագոյն ժամանակի հետքերն եկամուտ համարինք. սա պարզ տրամաբանութեամբ՝ որ նորը հինին մէջ դիւրաւ կրնար խառնուիլ եղծանող ձեռքէ մը, բայց հինը նորին մէջ զփուարաւ կրնար մտնել: Սկսինք քննել զանոնք մի առ մի:

1. Հ. Ակինեան «շատ բռնագրօսիկ» կը գտնէ Տէր Մկրտչեանի և Օրմանեանի ձեռնարկը՝ զուգադիպեցնելու զՄակար Ա ս. Վրթանիսի՝ գէթ կարճ ժամանակով մը, 333 թուականին (512): Կը սպասուէր՝ որ ինք հակառակը ցուցնէր: Բայց ոչ մի փորձ այդ իմաստով, ոչ բնական և ոչ բռնագրօսիկ. վասն զի հնարաւորութիւն չկայ Լուսաւորչի որդւոյն հայրապետութեան ժամանակը ճշգրտելու: Եւ այն որ չի հերքուիր՝ կ'ապրի:

2. Պատ. Հայրն իւր փաստերուն հիմ կը դնէ այն տեսութիւնը՝ թէ Ա. Մակարայ օրով «եկեղեցական կարգերը դեռ չէին հասած այն զարգացման, ինչպէս անոնք երեւան կու գան Մակարի թղթին մէջ»:

Եւ կը սկսի մատնանշել զանոնք այսպէս: Հոն կ'ըսուի մկրտութեան մասին՝ թէ «եպիսկոպոսաց և քահանայից միայն է իշխանութիւնս այս, և սարկաւագաց զայս առնել չէ արժան, քանզի սպասուորք են, և խափանեալ է այս առ ի նոցանէ»¹: Հ. Ակինեան ասոր հակառակ կը կոչէ Երուրայի 306ի ժողովին 77 կանոնը. «Եթէ ոք սարկաւագ, որ առաջնորդ ուրեք ժողովրդեան իցէ, և առանց եպիսկոպոսի և քահանայի մկրտիցէ զոր, պարտ է եպիսկոպոսին զայնոսիկ օրհնութեամբ կատարեալս առնել»: Ու կը հետեւցնէ՝ «Ուստի Դ դարուն տակաւին խափանեալ չէ սարկաւագի իրաւունքը մկրտելու». և թէ Մակար «խափանեալ է» ըսելով՝ կ'ակնարկէ Առաքելոց սահմանադրութեան պատուէրին՝ թէ «Չէ օրէն սարկաւագին մատուցանել պատարագ, կամ մկրտել կամ առնել օրհնութիւն փոքր կամ մեծ»: Եւ որովհետեւ այս աղբիւրը շարադրուեր է Դ դարու վերջերը կամ Եին սկիզբները, ուրեմն ասկից փոխառուն լոկ Մակար Բ կրնար լինել (519):

Կը պատասխանեմ: Սկսեալ առաքելոց օրերէն, մկրտութեան երկու տեսակ պաշտօնեայք կային Եկեղեցւոյ մէջ. սովորականը, որ էին եպիսկոպոսութեան ու քահանայք, և անսովորը, ինչպէս սարկաւագունք և ուրիշներ: Սովորական պաշտօնեայք կ'երեւէին հանդիսական մկրտութեանց մէջ, անսովորը՝ առանձնական կամ բացառիկ առիթներուն, երբ բացակայ էին առաջինները: Նոր կտակարանի մէջ յիշուած մկրտութիւնը ընդհանրապէս կը կատարուին առաքելոց ձեռքով, նաեւ յետ սարկաւագաց հաստատութեան. օրինակ՝ Սաւղոսին, Կոռնելիոսի ընտանեաց, Լիւդիայի և բանտապետին տներուն, Կրիսպոսի ու Կորնիթացւոց, և Եփեսացւոց²: Միայն Փիլիպպոս սարկաւագի կատարած մկրտութիւնը կը յիշուին Սամարացւոց ու

1. Գիրք քրդոց, 409. — 2. Գրք. Թ, 18. Ժ, 48. ԺԶ, 15, 33. ԺԸ, 8. ԺԹ, 5.

ներքինւոյն, զորս ինքն իսկ դարձուց, և առաքեալը ներկայ չէին¹:

Այս տարբերութիւնը զգալի է նաեւ յետ առաքելոց: Ս. Իգնատիոս, որ կը գրէր Բ դարու սկիզբները, կ'ըսէ. «Չէ արժան առանց եպիսկոպոսի ոչ մկրտել, ոչ նուիրել, ոչ զենուլ զպատարագ, և ոչ զընթրիսն (տեառն) մատուցանել²»: Նոյնը կը կրկնէր նաեւ Տերտուլիանոս դար մը վերջ. «Արդարեւ իրաւունք են տալոյ (զմկրտութիւնն) գերագոյն քահանային, որ է եպիսկոպոսն: Յետ նորա՝ երիցու և սարկաւագի, այլ ոչ առանց հրամանի եպիսկոպոսին³»:

Ժամանակի յառաջացմամբ ու Եկեղեցւոյ ծաւալմամբ ի սիրիոս աշխարհի, ուր եպիսկոպոսունք չէին կարող հասնիլ միշտ, հարկ եղաւ ընդլայնել մկրտութեան իրաւունքը նաեւ երիցանց, իբր սովորական պաշտօնէից, ուր սարկաւագունք կը շարունակէին մկրտել բացառաբար: Եւ որովհետեւ իրենց մասին ընդհանրական որոշում մը չկար, իրենց գործունէութիւնը կը զանազանէր ըստ ժամանակին ու վիճակաց: Յարեւմուտս աւելի լայն է այն, ինչպէս Եւրոպայի վերոյիշեալ կանոնին մէջ. թէպէտ հոն ալ կը մկրտեն «առանց եպիսկոպոսի և քահանայի» մնացած վայրերու մէջ միայն, Փիլիպպոս սարկաւագի պարագային նման: Ս. Հերոնիմոս նոյնը կը հաստատէ Ե դարու սկիզբները. «Առանց դրոշմի և հրամանի եպիսկոպոսին՝ ոչ երէց և ոչ սարկաւագ չունին իրաւունս մկրտելոյ, որ յաճախ և աշխարհականաց է օրէն՝ յորժամ հարկ ի վերայ կայ⁴»: Ուրեմն դեռ հող անգամ եպիսկոպոսէն զատ՝ միւսերն անոր հրամանաւ և անսովոր կերպով կը մկրտեն, և քահանայի իրաւունքն իսկ դեռ վճռականօրէն ճշդուած չէ:

Նոյն այդ շրջանին արեւելեայք քով աւելի կը սեղմուի սարկաւագաց մկրտելու ազատութիւնը, ինչպէս յայտնի է Առաքելոց սահմանադրութեան վերոյիշեալ վկայութենէն, և Առաքելական կանոնաց սահմանէն, որ մկրտութեան սովորական պաշտօնեայ կը նշանակէ «եպիսկոպոս կամ

քահանայ», լռելով սարկաւագի անունը: Սահմանադրութիւնը ժողովի մը նորահար կարգադրութիւնը չէին, այլ գործն անհատի մը, և յետոյ ճոխացած. և անոնց բովանդակութիւնը կը բխէր Եկեղեցւոյ ընթացիկ սովորութենէն, խափանելու համար անոնց դէմ գործուած զեղծումները: Հետեւաբար անոնց խմբագրութենէն կանուխ էր սարկաւագաց մկրտելու արգելքը, և Մակար Ս. շատ լաւ կրնար ծանօթ լինել անոր, և գրել Հայոց՝ թէ «աւանդեմ զկանոնադրութիւնս զայս ձեզ, ուսեալ յառաքելոցն պատմութեանց (ոչ Սահմանադրութեանց), և առաւորաբար հարցն առ մեզ հաստատեալ հիմնաւորոյ» (410): Մանաւանդ որ իւր ըսածը բառացի կրկնութիւն մ'ալ չէ Սահմանադրութեանց բացատրութեան, որպէս զի ստիպուէինք անոցմէ փոխառու մը նկատել զինքը:

Միւս կողմանէ իւր արգելքը բացարձակ իմաստով պէտք չէ առնունք, այլ սովորականութեան դէմ: Եւ այս անկից յայտնի է՝ որ սարկաւագունք կը շարունակէին դեռ մկրտել անսովոր կերպով, և անոր վաւերականութիւնը փաստ կ'առնուին ոմանք ի նպաստ անոնց, ինչպէս կը զգացնէ Մակար ինքնին՝ ըսելով. «և աւելի (այսինքն աւելորդ) է խնդրելն՝ թէ կատարեալ է առ ի նոցանէ մկրտեալն». և թէ ինչ ինչ գաւառաց մէջ աւելի ընդարձակ էր անոնց ասպարէզը (409): Մակարայ յաջորդը ս. Կիւրեղ նոյնը կը հաստատէ, գրելով. «Չի ըստ ժամանակի մկրտութեան յորժամ մատիցես ի ձեռս երիցանց կամ սարկաւագաց, զի յամենայնի են շնորհքն (մկրտելու), ի գեղս և ի քաղաքս, ի տգէտս և ի գիտունս, ի ծառայս և յազատս⁵»: Ուրեմն ամէն վիճակի մարդիկ կարող էին մկրտել բացառաբար. և ամենուն մէջ նախամեծարութեամբ սարկաւագը՝ յետ քահանային, և

1. Գործք. Ը, 12, 13, 14, 38. — 2. Patr. Graec. 5, էջ 852. — 3. Patr. Lat. 1, էջ 1326. — 4. Անդ. 23, էջ 173. — 5. Pitra, I, 24, կան. 50. — 6. Կոնստանդնուպոլսի ժողով, 1832, 393.

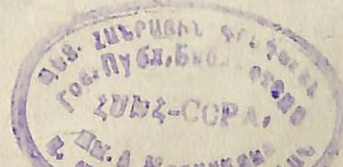
ոչ հաւասար. անոր համար կ'ըսէ «երիցանց կամ սարկաւագաց», ոչ «և սարկաւագաց», որ պիտի հաւասարեցնէր երկուքը: Եւ անսովոր պաշտօնէիդ յիշատակութիւնը կը տանի զինքը յիշելու նաեւ միւս անսովորները: Ապա թէ ոչ՝ աշխարհականներն ալ սովորական պաշտօնեայ պիտի համարէինք, քանի որ Կիւրեղ անոնց համար չի ըսեր՝ թէ բացառաբար կրնան մկրտել:

Գալով Հայոց, Դ դարուն մեր քով ալ գլխաւոր մկրտիչն եպիսկոպոսն էր: Լուսաւորիչ անձամբ մկրտեց Եփրատայ մէջ նորադարձ հայութիւնը, «աւելի քան ըզհնգետասան բիւր մարդիկ¹»: Ս. Վրթանէս դարձուց և ինքն իսկ մկրտեց կոպալաշ Հայերու բազմութիւն մը՝ «իբրեւ հազարս երկուս, թող զկանայս իւրեանց և զմանկտի²»: Յառաջ կու գանք Ե դար, ուր կ'երեւին սահակեան կանոնները: Վրստահ չենք ասոնց ս. Սահակայ լինելուն. բայց չենք կարող ցուցնել՝ թէ Ե դարու չեն. մանաւանդ որ յետոյ աղբիւր կը դառնան Ներս. Աշտարակեցւոյ կանոնաց. և յամենայն դէպս՝ կանուխ են քան զՄակար Բ: Արդ այս սահակեանք կը գրեն. «Սարկաւագունք մկրտութիւն մի՛ իշխեսցեն առնել... զի ոչ է սարկաւագն քահանայ, այլ սպասաւոր քահանային³»: Հ. Ակինեան կը տեսնէ զայս ու կ'անցնի: Իսկ մեր կանգ կ'առնունք աղբիւր վրայ, ուր ոչ միայն Մակարայ միտքը, այլ ստանալ կայ: Կը հարցնէ Երուսաղեմի հայրապետը. «Թէ արժան իցէ սարկաւագաց մկրտութիւն առնել». և կ'արգելու, «քանզի սպասաւորք ևն» (409): Կարելի չէ չընշմարել այդ երկու տեղերուն բացարձակ կախումն իրարմէ: Ո՞վ առաւ ուրեմն միւսէն: Հաւանական չէ՝ թէ Մակար Բ հայագէտ մ'եղած լինի ու կարդացած սահակեան կանոնները: Ոչ ալ ասոնց զրիչը կրնար օգտուիլ Առաք. Սահմանադրութենէն, որ անձամբ մնացեր է ազգիս, և որոյ խօսքը ձեւով ալ արդէն կը հեռանայ սահակեանէն: Հետեւաբար հայ գրիչն էր փոխառուն Մակարայ թղթէն, որ ուրեմն

կանուխ էր քան զինքը, որով և գործ Ս. Մակարայ:

Աւելին կայ: Սահակեան կանոնք կը ներկայացնեն սարկաւագաց մկրտութեան բացարձակ արգելք մը, և այդ կարգադրութեան տիրապետութիւնը մեր քով Ե դարուն: Նոյնը կ'աւանդէ նաեւ Եզնիկ, մեղադրելով զՄարկիոն՝ որ «մինչեւ կանոնաց հրամայէ մկրտութիւն տալ», յանդգնելով այդպէս «զկանայս առ քահանայս առնել⁴», ուր յայտնի է՝ թէ իւր ժամանակ լուր քահանայք էին մկրտութեան պաշտօնեայ ի Հայս: Նոյնը կը հաստատէ նաեւ Յաճախապատուը՝ Ե դարու երկրորդ կիսուն, ըսելով՝ թէ «նովաւ (չուգւով) ունին իշխանութիւն քահանայք կապելոյ և արձակելոյ. զի զմկրտեալսն հրաժարեցուցանեն ի սատանայէ» և այլն⁵, որ ուրեմն իրենց յատուկ պաշտօնն էր՝ արձակման պէս: Ընդհակառակն Մակար կը նկատէ տակաւին մեր քով սարկաւագաց որոշ չափով հետեւողութիւն մը հին սովորութեան, յարելով արգելքին. «բայց պարտ է նախ քննել՝ թէ սովորութիւն իցէ գաւառին այնմիկ սարկաւագացն մկրտել. և եթէ գտցի որ արարեալ, ընդ անմեղութեամբ է վասն անգիտութեան կարգաց Եկեղեցւոյ, զի սովորութեան գաւառին զհետ յոգաւ» (409): Արդ՝ այդ սովորութիւնը կրնար գոյութիւն ունենալ Ս. Մակարայ ժամանակ ընդհանուր Եկեղեցւոյ և մեր մէջ, բայց ոչ եւս Ե կամ Չ դարուն, Բ Մակարայ օրով: Այնպէս որ Աշտարակեցւոյն կանոնք ինքնին, որ կանուխ են քան զայդ Մակար, և ինչպէս ըսինք՝ հետեւող սահակեանց, կը գրեն. «Չգուշացին առաւել եւս սարկաւագունք, մի՛ գոցէ և մկրտութիւն արասցեն յանդգնաբար ի կորուստ» (ԺԶ). ուր մի՛ գոցէ՝ կ'ակնարկէ յոյժ բացառիկ ու զրեթէ անգոյ դիպուածոց և արդիւնք յանդգնութեան, որով

1. Ագաթ. 620-21. — 2. Փաւստոս, Գ, գ. — 3. Սոփերք, Բ, 91. — 4. Եզնիկ, Վեհաթիկ, 1826, 297. — 5. Յճախու 15.

շատ հեռի Մակարայ ցոյց տուած սուրբ լուսնակներ, որ այլ եւս չկար ըսինք: Ասոր համար նոյն Աշտարակեցին միշտ քահանայից հետ կը կապէ մկրտութիւնը. «ի տունս շինականաց քահանայքն մկրտութիւն մի իշխեսցեն առնել» (ԺԳ). կամ «քահանայք ի տեղիս տեղիս ինքեանք մկրտութիւն չառնեն», այլ ջուր կ'օրհնէին և կու տային մանկամարդաց՝ որ երթան անոնք մկրտեն (Թ): Այս շրջանիս ուրեմն սարկաւագունք ալ գործ չունին մկրտութեան հետ, և Բ Մակարայ արգելքն անխմատ և անտեղի կը լինէր: Որով հարկ է թղթին հեղինակը Մակար Ա համարել:

Թէ սահակեան կանոնք և թէ Եղիշէն՝ ու Յաճարապատումը քահանայից միայն վերագրելով մկրտութեան պաշտօնը, կը հաստատեն և զայս՝ թէ Ե դարուն սարկաւագաց հետ մեր եպիսկոպոստներ ալ դադրած էին նոյն խորհրդոյն սովորական պաշտօնեայ լինելէ, և զայն թողած քահանայից դասուն: Որով այս կողմանէ եւս մակարեան թղթին «եպիսկոպոստցն և երիցանցն» կամ «եպիսկոպոստց և քահանայից» իբր պաշտօնեայ յիշատակութիւնը (408, 409), զայն դէպ ի Դ դար կը մղէ, ուր քահանայիցմէ աւելի էր եպիսկոպոսաց դերը, որով կը շեշտէ և կը նախադասէ զանոնք:

3. Երուսաղեմի հայրապետը կը յիշէ «զամենայն կանոնադրութիւնս սրբոյ ժողովոյն... որ եղեւ վասն դրութեան կարգաց եկեղեցւոյ» (408): Եւ Հ. Ակինեան աղով կ'իմանայ Առաք. Սահմանադրութիւնը, որ կը խօսին մկրտութեան արարողութեանց մասին (521):

Կրնայ այդպէս իմացուիլ թղթոյն այդ համառօտութեան մէջ. բայց երբ նոյն խօսքն ամբողջութեամբ կարդանք, անկարելի կը դառնայ այդ մեկնութիւնը: Ահա բնագիրը. «Չամենայն կանոնադրութիւնս սրբոյ ժողովոյն որ վասն հերձուածողացն եղեւ, զորս կարեւոր է ընդունիլ ամենայն բարեպաշտաց, որ եղեւ (եւս և) վասն դրոշմակն կարգաց եկեղեցւոյ»: Արդ՝ բացատրութիւնը կը պահանջէ ժողով մը, որ

յատկապէս գումարուեր է վասն հերձուածողաց: Հ. Ակինեան բնագիրը սրբագրելու ջանքերուն մէջ «անիմատ յաւելուած» մը կը նկատէ այս վերջին բառերը (555): Մակայն ներելի չեն, ինչպէս ըսինք կանխաւ, վերածումներ կամ յապաւումներ բնագրաց մէջ՝ առանց դրական փաստերու: Մակար կ'ակնարկէ հերձուածողաց համար գումարուած ժողովի մը, որոյ զլխաւոր նիւթ պիտի կազմէին հերձուածողը ինքնին: Իսկ ծանօթ Սահմանադրութիւնը՝ «վասն հերձուածողաց» ժողովոյ մը ոչ նկարագրին ունին, և ոչ որ և է ժողովոյ յիշատակութիւնը: Անոնք կը սկսին այսպէս. «Առաքեալք և երիցունք, ամենեցուն որ ի հեթանոսաց հաւատացին ի տէր Յիսուս Քրիստոս, շնորհք ձեզ և խաղաղութիւն» և այլն¹, ինչ որ նմանողութիւն է Գործոց առաքելոց ու թղթոց²: Յետոյ կը շարունակեն ու յառաջ կ'երթան խրատներով ու կանոններով, և հագիւ 2 գրքին մէջ կը խօսին զանազան հերձուածողաց մասին³, ինչ որ երկրորդական և աննշան տեղ մը կը զբաւէ գործին ամբողջութեան մէջ: Հետեւաբար Մակարայ ակնարկած ժողովը պէտք է լինի մին տիեզերականներէն, որոնք իսկապէս գումարուեցան «վասն հերձուածողացն» և որոցմէ ոմանք յետ դաւանական խրեղոց՝ զբաղեցան նաեւ «դրութեամբ կարգաց եկեղեցւոյ», այսինքն բարեկարգական կանոնաց, ինչպէս Նիկիական 325ին ու Քաղկեդոնեան 451ին:

Եթէ նոյն իսկ հաւանինք զեղչելու «որ վասն հերձուածողացն եղեւ» խօսքը, աղով վէճը շահուած չի լինիր: Մակարայ բացատրութենէն ու ժողովին անունը չտալէն կը հետեւի՝ որ ժողովը կամ դեռ միակն էր իւր տեսակին մէջ ու ծանօթ ամենուն, կամ տակաւին շատ նոր էր և նոյնպէս յայտնի հասարակաց: Արդ՝ եթէ մեր թղթին զրիչը Մակար Բ լինէր, իւր ետեւ պիտի ունենար երկու ընդհանրական օրէնս-

1. Pitra, I, 113. — 2. Գործ. առաք. ԺԵ, 23. Հոմ. Ա. 7. ևն. — 3. Pitra, 308 ևն.

դիր ժողովներ, որոց ամենէն մերձաւորը՝ Քաղկեդոնին՝ գումարուեր էր քան զինք 113 տարի յառաջ, միւսը՝ Նիկիականը՝ 239 տարի, և Առաք. Սահմանադրութիւնը՝ — եթէ հարազատ կը կարծէր — աւելի քան 500 տարի կանուխ: Եւ ինք եզակի ժողովով չէր կարող հասկցնել աղոցմէ ոչ մին, թող թէ ամենէն հեռաւորը, առանց անունը տալու: Մանաւանդ որ ինք առանձին կարեւորութիւն մը կ'ընծայէ առաքելոց անուան, և իւր հրահանգները կը սահմանէ «ուսեալ յառաքելոցն պատմութեանց». որով հոս ալ շեշտելու էր այդ անունը, եթէ ժողովով հասկանար աղորհեա կապուած յիշեալ անվաւեր գործը: Ընդ հակառակն Մակար Ա իւր ետեւ ունէր արդարեւ միակ, թարմ և իսկական ժողով մը, Նիկիականը, և ինք միայն կըրնար ըսել՝ «զկանոնադրութիւնս սրբոյ ժողովոյն», որուն ինքն ալ մասնակցած էր:

Այդ ժողովը զբաղէր էր նաեւ մկրտութեան խնդրով, և Մակար կ'ըսէ՝ թէ «զժողովոյն կարգեալսն ոչ ասեն ուրեք ուրեք քահանայքն (Հայոց) ի ժամ մկրտութեանն»: Մեզ հասած Նիկիական կանոնաց մէջ կը պատուիրուի նորադարձները շուտով չըմկրտել (կան. Բ), և ուրիշ բան չկայ: Բայց յայտնի է մասնագիտաց՝ որ նոյն ժողովոյն որոշումներէն կորսուած նիւթեր կան¹. և անոր յիշեալ կանոնին ընդլայնումն է, հաւանօրէն կատարուած նոյն ժողովէն իսկ և ապա անյայտացած, զոր կը կոչէ Մակար. «զկամօղան բարեպաշտութեան խրատել և ուսուցանել բանիւ վարդապետութեամբ, մերժել ի սատանայէ, և ընծայել Աստուծոյ՝ սրբոյ աւագանին լուսաւորութեամբ» (409):

Մակայն այս հրահանգները մեր բովարդէն ընտանի էին Ե դարուն, ինչպէս կը կարդանք նոյն շրջանի բոլոր մատենագրաց մէջ: Ազատագրող խմբագրիչը, որ առաջին թարգմանիչներէն մին էր, իւր ժամանակին սովորութեամբ Լուսաւորչին բերանը կը դնէ Վարդապետարիւն մ'ի պատրաստութիւն Հայոց մկրտութեան²: Մանդակունին կ'ըսէ. «Գիտաց անիծեալ

թշնամին՝ թէ ի ժամ մկրտութեանն երգմամբ հրաժարեն յինէն և երգմամբ ուրանայցեն զիս» և այլն³: Յաճարապատումը՝ թէ քահանայը «զմկրտեալսն հրաժարեցուցանեն ի սատանայէ, և մեռանել զմեղացն մահ»⁴: Եւ Եղիշէն՝ թէ քրիստոնեայն «եկն ի մկրտութիւն, ուրացաւ ի սատանայէ, խոստովանեաց զՀայրն բոլորից» և այլն⁵: Այս միահամուռ վկայութիւնը կը հաստատեն թէ Ե դարուն մեր ունէինք իրենց բոլոր յիշածները հաստատուն ձեւով մը, ամենուն քաջածանօթ և ընդունելի, որ նոյնպէս մնաց ու կը տեսէ մինչեւ ցայսօր: Ուրեմն 2 դարուն որոց կ'ուսուցանէր Մակար Բ՝ մկրտելիները «խրատել բանիւ վարդապետութեամբ» և «մերժել ի սատանայէ». կամ ինչպէս կը գրէր՝ թէ Հայը «զժողովոյն կարգեալսն ոչ ասեն ուրեք ուրեք», որ կը ներկայացնէ խառնակ վիճակ մը, տարբեր վերկայուածէն, արձագանգը մինչեւ Երուսաղէմ հասցնելու չափ: Արդեօք մերոնք 2 դարու սեմին վրայ յանկարծակի մոռցան իրենց գիտցածները, և Մակարայ թելադրութեամբ վերստին ուսան ու բարեկարգուեցան: Ո՛չ, անտեղի է Բ Մակարայ ձայնը լսել հող: Այլ առաջինն էր, և նա միայն, որ կը խօսէր Դ դարուն՝ նորածին ու դեռ ոչ լաւ կազմակերպուած հայ եկեղեցւոյն, որ բնականօրէն ունէր իւր անկատարութիւնքն ու թերացումները պաշտամանց մէջ, երբ մեր քահանայը զուրկ էին տակաւին հայերէն ծիսարանի մ'առաջնորդութենէն, և իրենց քիչ կամ անծանօթ յոյն և ասորի գրքերով կը մատուցանէին խորհուրդները, որով յաճախ եւս թերակատար եղանակաւ:

Դարձեալ հայրապետիդ խրատել և ուսուցանելը կ'ենթադրէ չափահասից մկրտութիւններ, որ սովորական են այդ ժամանակ: Մեր մէջ արդարեւ կը գտնենք այդպիսիներ Դ և Ե դարերուն. ինչպէս

1. Hefele, I, 356. Lichtenberger, IX, 616-20, ևն. — 2. Ազաթ. 195-539. — 3. Մանգ. 122. — 4. Յօդ. 15. — 5. Եղիշ. Մատեն. 290.

Փառաստոսի նկարագրած երիտասարդը¹, և վարդանանց բանակէն անձինք՝ որ պատերազմին նախորդ գիշերը մկրտուեցան²: Բայց այնուհետեւ այլ եւս չենք հանդիպիր այդպիսի օրինակաց: Ն. Աշտարակեցւոյն կանոնները կ'արգելուն «ի տունս մկրտել զմանկունս» (թ), որ մկրտութեան սովորական հասակն է հիմայ. ու չափազասից մասին չեն խօսիր բնաւ: Եւ Յհ. Օձնեցին 719ին ակնարկելով կիւրդի հաստատած երախայից կանոնին, կ'ըսէ՝ թէ «յայնմ ժամանակի առ կատարելահասակս ոմանս կատարէր երախայութեանն կարգ, ... իսկ այժմ ի տղայութեան հասակի»³: Իւրմէ շատ հետի մնացած էր ուրեմն չափահասից մկրտութեան շրջանը. և բնաւ հաւանական չէ՝ որ Մակար Բ 564ին, այն է յետ Աշտարակեցւոյն, դեռ տեսնէր մեր քով անոր յաճախութիւնը, յատուկ կանոն դնելու պէտքը զգալու չափ. այլ հող վերստին Ա. Մակար է խօսողը:

4. Կը պատուիրէ Մակար «մկրտատունս առնել և աւագան» եկեղեցեաց քով (409), և Հ. Ակինեան կը կոչէ թախտփերի տուած տեղեկութիւնն ի նպաստ մկրտարանաց բարձր հնութեան (522-23), գուցէ հաստատելու համար՝ թէ Մակար Ա. եւս կարող էր յանձնարարել զանոնք Հայոց, և ինքն իսկ լինել հեղինակը վիճեալ թղթին: Ինձ ըսելիք չի մնար հոս, այլ հանել ուրիշ դաս մը:

Մակար այդ աւագանաց նպատակ կը նշանակէ նորադարձից մկրտութիւնը. «յորում մկրտէ որ գայցեն յուղիղ հաւատաբարեպաշտութեան»: Արդ՝ ո՞ր դարուն աւելի յաճախեալ էր հեթանոսաց դարձը. չորրորդին՝ երբ Կոստանդիանոս պետական կրօնը յայտարարելով քրիստոնէութիւնը, հեթանոսաց առջեւ լայն բացաւ անոր դռները, թէ վեցերորդին, երբ արդէն աւետարանը կը տիրէր ընդ աշխարհ: Բնականապէս չորրորդին. և հոն ալ կըրնար զգալ ու զգացնել Մակար մկրտարանաց պէտքը. մանաւանդ Հայաստանի մէջ, — քանի որ ղուրսն արդէն կային, — ուր կը յանձնարարէր զանոնք, և ուր մեր

բազմաթիւ հայ հեթանոսաց գոյութիւնը գիտենք Դ. դարուն, և նոյն ինքն ս. վերթանխի օրերուն, և անոնց դարձն ու մկրտութիւնն անոր ձեռքով իսկ, ինչպէս յիշեցինք վերեւ⁴: Մեսրոբ վերջին հարուածը տուաւ մեր հեթանոսութեան⁵, որ 2 դարուն արդէն պատմութեան կը վերաբերէր, և աւելորդ էր հող Բ. Մակարայ յանձնարարութիւնը:

5. Հ. Ակինեան կոչում կ'ընէ Անասիա հաղթատացիէն Մակարայ մէկ տեղւոյն, որ կը պակսի այժմու բնագրին մէջ. և յորում մկրտութեան օրեր կը նշանակուին Յայտնութիւնը, Զատիկն ու Պենտեկոստէն (523), և թէ «ոչ ի գլխաւոր տօնս է միայն կատարելութիւնն»⁶: Այս սահմանին մէջ, կ'ըսէ, «կանոնական օրերու թիւը աճած է միով», որ է Յայտնութիւնը, և կը հակառակի Լաւողիկեայ ժողովոյն (380ին) 45-48 կանոնաց, որ քառասներորդաց Բ կիւրակէէն ցԶատիկ կը նշանակեն մկրտութեանց ժամանակը (523-524):

Աւելորդ է կասկածը, և Լաւողիկեայ նշանակածը միակ և ընդհանուր սովորոյթը չէր Դ. դարուն: Զատիկի մկրտութիւնը հասարակաց էր⁷: Բայց Սիւրիա ու իստաւորուհին 396ին կը տեսնէր Երուսաղէմի մէջ Պենտեկոստէի մկրտութիւններն ալ: Եւ Եփրեմ, ծնած նոյն դարու սկիզբները, կը հաստատէ երգերուն մէջ նաեւ Յայտնութեան տօնին մկրտելու սովորոյթը⁸. և Ասորոց այդ սովորութեան անտեղեակ լինելու չէր Երուսաղէմ: Վերջապէս Հիպոլիտիոսեայ կանոնները, ընդունուած նաեւ Արեւելք և ծանօթ ս. Աթմասի, մկրտութեան կատարումը կը նշանակեն սոսկապէս «կիւրակէ» օր⁹: Կրնար ուրեմն Մակար Ա. եւս գիտնալ և յիշել այդ ամէնը:

(Շարունակելի)

Հ. Վ. ՀԱՅՈՒՆԻ

1. Փառ. 2, Է. — 2. Եղեշ. 88. — 3. Օձն. Մատեն. 9-10. — 4. Աստ. 17. — 5. Հմմտ. Կորին. 7, 14. — 6. Գիրք քորոց. 409. — 7. Կիւրդի Կոմ. քնն. 423. — 8. Հմմտ. Cabrol, Dict. II, 276. — 9. Անդ. 253, 261.

ՎԵՐՋԻՆ ԽՕՍԻՍ “ՉԷԶՈՔ ԵՒ ԱՄԷՆ,” ԲԱՌԵՐՈՒՆ ՇՈՒՐԶ

Պրոֆ. Ադոնց «Հայրենիք»-ի մէջ (1930 Դեկտ. 5, 6, 7, 9, 10) յղուած աշարքով մը կը պատասխանէ մեզի «Նորից Զեզոր և Ամէն գրութեանց մասին» վերնագրով:

Պիտի չուզէինք այլեւս եւ ոչ իսկ պատասխանել, եթէ մեծանուն Պրոֆ.ը մինչ մէկ կողմանէ հրապարակ կը հանէ մեր տգիտութիւնը — «Հ. Ա. Ղազարեանը գուցէ հայկաբան է, բայց բանասէր չէ, ոչ լեզուագէտ: Տկար է նաեւ քերական արուեստի մէջ, քերականութեան հիմը կազմող տրամաբանական գաղափարները խուսափում են նրա հասկացողութիւնից» — միւս կողմանէ գիտական շարք մը տուած չըլլար իր տգիտութեան, այնպիսի ճարտարութեամբ՝ մինչեւ անվարժ մտքերը գայթակղեցնելու, որովհետեւ որդիք աշխարհիս այսորիկ իմաստնագոյն են յազգս իւրեանց: Ստիպուած ենք ուրեմն վերջին անգամ մըն ալ պատասխանել, զանց ընելով ինչ որ անձնական է կամ երկրորդական:

1. Յարգելի Պրոֆ.ը կրկին անգամ կ'ամբաստանէ Հայկազեանը որ իբր թէ Միւթարեանց յատուկ թիւը ստուգաբանութեան ճնշումով ընդունել է չեզոք գրութիւնը, եւ մեղանչել է բանասիրութեան դէմ, մինչ պարտաւոր էր հետեւիլ ձեռագրական աւանդութեան. եւ գոհ չըլլալով մեր յիշած չորս գրչագիրներու վկայութեամբ, կը պահանջէ որ նայուին թրակացւոյ քերականութեան ամէն օրինակներն ալ, յաղթանակի վստահութեան շեշտով մը:

Ահա մեր ձեռագրաց թիւերը. 39, 174, 289, 294, 306, 632, 671, 990, 1317. արդ ամէնքն ալ, բաց ի 306էն, կը գրեն չեզոք. իսկ իրենց Քերականին բառերուն

բառարանին մէջ կու տան սոյն սահմանը. «Զեզոր, ոչ արու եւ ոչ էզ»:

Գալով թ. 306-ին որուն վրայ յատուկ պնդում մ'ունի մեր Պրոֆ.ը, դիտենք նախ՝ որ մեր հաւաքման մէջ մտած է 1882ին, հետեւաբար Հայկազեանի տըպագրութենէն 46 տարի վերջ. երկրորդ՝ կը պատկանի ձեռագրաց այն խումբին ուր Է-երը Է-ով կը գրուին, օր. թե, եթե, թեպետ, քաղղեացի, ունեին, յարմարեին, ծաղկաւետ. եւ ընթերցողին գիտութեան կը մնայ որոշել թէ ո՞ւր Է-ը ստուգիւ է է եւ ո՞ւր պէտք է նկատուի է: Ուրեմն Պրոֆ. Ադոնցի այս միակ յոյսն ալ յօդս կը ցնդի: Բայ աստի, մենք քննեցինք նաեւ մեր ձեռագրատան մէջ գտնուած նախնեաց ձեռագիր բառարաններէն տասնեակ մը, որոնք ամէնքն ալ չեզոքն ունին Է-ով: Ի դէպ՝ Պ. Յ. Քիւրտեանէ երկտող մ'ընդունեցանք. կը գրէ թէ իր ունեցած երեք ձեռագիր հայ բառարաններն ալ չեզոք-ը Է-ով ունին եւ նոյն սահմանով:

2. Մեծանուն Պրոֆ.ը կ'ըսէ թէ Միւթարեանց բացարձակ մոլորութեան մէջ են երբ չեզոք բառը կը ստուգաբանեն էական բայով. իսկ ինքը կը մեկնէ չ + եզ + որ = ոչ մի որ, առանց բայի՝ համեմատ յու նարէն oudeteros-ի: Բայց ինքը որ լեզուագէտ է (?) եւ «նրա հասկացողութիւնից չեն խուսափում (?) քերականութեան հիմը կազմող տրամաբանական գաղափարները», պէտք էր գիտնալ որ յուն. oudeteros եւ լատին neuter բառերը կը նշանակեն ոչ + մի կամ միայն, ոչ + երկուքն ալ, եւ ասոնց կազմութեան մէջ էական բայի տրամաբանական գաղափարը լռելեայն կայ, ինչպէս հայերէն չեզոք = ոչ է մեկը՝ լռելեայն կը պարունակէ եր-